

Соколова Ганна Борисівна,

ORCID ID: 0000-0002-9913-1814

доктор психологічних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,

директор навчально-наукового інституту фізичної культури,

спорту та спеціальної освіти,

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»

Форостян Ольга Іванівна,

ORCID ID: 0000-0001-6084-2160

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»

Начинова Олена Василівна,

ORCID ID: 0000-0002-9563-2304

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського»

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА: ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР

FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF A FUTURE SPECIAL EDUCATOR: PERSONAL DIMENSION

Стаття присвячена дослідженню особистісного виміру формування професійної ідентичності майбутнього спеціального педагога. Обґрунтовано значення професійної ідентичності як інтегративного показника готовності фахівця до ефективної діяльності в умовах спеціальної та інклюзивної освіти.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до підготовки спеціальних педагогів, зокрема компетентнісний та особистісно зорієнтований підходи. Визначено ключові складові професійної ідентичності, серед яких професійна самосвідомість, рефлексивні уміння, емпатія, комунікативна компетентність та мотиваційні установки.

Розглянуто роль інтеграції навчальної, практичної та науково-дослідної діяльності у процесі формування цілісного професійного «Я»-образу майбутнього педагога.

Виділено значущість командної взаємодії та міжпрофесійного співробітництва для розвитку професійної компетентності та особистісних якостей. Проаналізовано методичні рекомендації щодо підготовки вчителів-логопедів та корекційних педагогів до роботи в інклюзивному середовищі. Визначено проблемні аспекти недостатньої уваги до особистісного виміру підготовки фахівців та наголошено на потребі впровадження інтерактивних та тренінгових технологій. Наголошено на необхідності подальших досліджень щодо впливу освітніх стратегій на становлення професійної ідентичності майбутніх спеціальних педагогів.

Стаття має практичне значення для формування системи підготовки педагогів, здатних до ефективної та відповідальної діяльності в умовах спеціальної та інклюзивної освіти.

Ключові слова: професійна ідентичність, спеціальний педагог, особистісний вимір, професійна самосвідомість, рефлексивні уміння, емпатія, комунікативна компетентність, мотиваційні установки, інклюзивна освіта, компетентнісний підхід, командна взаємодія, професійне становлення, інтегративна підготовка, освітні технології.

The article is devoted to the study of the personal dimension of the formation of the professional identity of a future special education teacher. The significance of professional identity as an integrative indicator of a specialist's readiness for effective activity in the conditions of special and inclusive education is substantiated.

Modern scientific approaches to the training of special education teachers are analyzed, in particular, competency-based and personality-oriented approaches. The key components of professional identity are

identified, including professional self-awareness, reflective skills, empathy, communicative competence and motivational attitudes.

The role of the integration of educational, practical and research activities in the process of forming a holistic professional "I"-image of a future teacher is considered.

The significance of team interaction and interprofessional cooperation for the development of professional competence and personal qualities is highlighted. Methodological recommendations for the training of speech therapists and correctional teachers for work in an inclusive environment are analyzed. The problematic aspects of insufficient attention to the personal dimension of specialist training are identified and the need for the introduction of interactive and training technologies is emphasized. The need for further research on the influence of educational strategies on the formation of the professional identity of future special educators is emphasized.

The article has practical significance for the formation of a system of training teachers capable of effective and responsible activity in special and inclusive education.

Key words: professional identity, special educator, personal dimension, professional self-awareness, reflective skills, empathy, communicative competence, motivational attitudes, inclusive education, competency-based approach, team interaction, professional development, integrative training, educational technologies.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в системі спеціальної та інклюзивної освіти зумовлюють підвищення вимог до професійної підготовки майбутніх спеціальних педагогів, зокрема до сформованості їхньої професійної ідентичності.

У контексті гуманістичної освітньої парадигми особистість фахівця набуває статусу провідного ресурсу ефективної корекційно-педагогічної взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Водночас практика підготовки здобувачів вищої освіти засвідчує наявність суперечностей між високими соціальними очікуваннями щодо професійної зрілості спеціального педагога та недостатнім рівнем розвитку його рефлексивних, ціннісно-мотиваційних і особистісних компонентів. Недостатня увага до особистісного виміру професійної ідентичності у змісті фахової підготовки знижує рівень готовності майбутніх педагогів до виконання складних професійних ролей. Особливої актуальності проблема набуває в умовах зростання психологічного навантаження, емоційної напруги та необхідності прийняття етично виважених рішень у роботі з різними категоріями дітей. Професійна ідентичність майбутнього спеціального педагога формується під впливом освітнього середовища, індивідуального досвіду, професійних цінностей і соціокультурних чинників, що потребує комплексного наукового осмислення. Разом із тим, у наукових дослідженнях недостатньо систематизовано особистісні механізми становлення професійної ідентичності саме в галузі спеціальної освіти. Отже, актуалізується потреба в теоретичному та емпіричному обґрунтуванні особистісного виміру формування професійної ідентичності майбутнього спеціального педагога як ключової умови його професійної самореалізації та ефективної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел засвідчує зростання інтересу дослідників до проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти в контексті компетентнісної парадигми. Зокрема, О. Вержиховська акцентує увагу на особливостях формування професійної компетентності спеціального педагога та логопеда, підкреслюючи значущість інтеграції теоретичної й практичної складових у процесі фахової підготовки [1].

Питання розвитку комунікативної компетентності спеціальних педагогів у процесі тренінгової роботи розкрито у дослідженні О. Дмитрієвої та Т. Докучиної, які обґрунтовують доцільність командної взаємодії як ресурсу професійного становлення [2].

Педагогічні основи підготовки вчителя-логопеда до роботи в інклюзивному середовищі систематизовано у методичних рекомендаціях А. Каплієнко, де визначено структурні компоненти професійної готовності фахівця [3].

Компетентнісний підхід до підготовки сурдопедагогічних кадрів розглядає С. Кульбіда, підкреслюючи необхідність формування професійно значущих особистісних якостей майбутнього педагога [4].

Когнітивно-компетентнісний компонент готовності асистентів учителів до командної взаємодії в умовах інклюзії детально проаналізовано у праці З. Ленів [5].

Теоретико-методичні засади підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в інклюзивному освітньому середовищі ґрунтовно висвітлено в дисертаційному дослідженні І. Малишевської, де обґрунтовано системний характер професійного становлення спеціаліста [6].

О. Мартинчук розкриває теорію та практику підготовки фахівців зі спеціальної освіти, наголошуючи на необхідності формування їхньої

професійної самосвідомості та готовності до міждисциплінарної взаємодії [7].

Рефлексивно-оцінну складову інтегративної професійної підготовки майбутніх логопедів досліджує Н. Пахомова, визначаючи її як важливий чинник професійного зростання [8].

Водночас, як зазначає О. Проскурняк, проблема особистісного виміру підготовки фахівців для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами залишається недостатньо цілісно осмисленою, що актуалізує потребу подальших досліджень формування професійної ідентичності майбутніх спеціальних педагогів [9].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні особистісного виміру формування професійної ідентичності майбутнього спеціального педагога та визначенні ключових особистісних чинників, що забезпечують його професійне становлення й ефективність діяльності в умовах сучасної спеціальної та інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку спеціальної та інклюзивної освіти в Україні характеризується суттєвими трансформаціями змісту, форм і технологій професійної підготовки фахівців, що актуалізує проблему формування їхньої професійної ідентичності як інтегративного особистісно-професійного утворення.

У контексті гуманістичної освітньої парадигми особистість спеціального педагога розглядається не лише як носій професійних знань і вмінь, а передусім як суб'єкт ціннісно зумовленої діяльності, здатний до рефлексії, емпатійної взаємодії та відповідального прийняття рішень. Професійна ідентичність майбутнього спеціального педагога постає як динамічний процес самоусвідомлення себе в системі професійних ролей, норм і очікувань, що формується у взаємодії особистісних якостей, професійних компетентностей та соціокультурних чинників.

Аналіз наукових підходів до підготовки фахівців спеціальної освіти засвідчує домінування компетентнісної моделі, у межах якої професійна ідентичність розглядається як результат інтеграції когнітивного, діяльнісного та особистісного компонентів. Так, у дослідженні О. Вержиховської наголошено на необхідності цілісного формування професійної компетентності спеціального педагога та логопеда, що передбачає не лише засвоєння спеціальних знань, а й розвиток професійно значущих якостей особистості [1]. У цьому контексті професійна ідентичність виступає узагальненим показником сформованості компетентності, оскільки відображає рівень внутрішнього

прийняття майбутнім фахівцем професійних цінностей і стандартів діяльності.

Важливим складником особистісного виміру професійної ідентичності є комунікативна компетентність, що забезпечує ефективну взаємодію з дітьми з особливими освітніми потребами, їхніми батьками та членами міждисциплінарної команди. О. Дмитрієва та Т. Докучина обґрунтовують доцільність використання тренінгів командної взаємодії як засобу розвитку комунікативних умінь корекційних педагогів [2]. Формування здатності до партнерської взаємодії сприяє усвідомленню майбутнім спеціальним педагогом власної ролі в інклюзивному освітньому середовищі, що є важливим чинником становлення його професійної ідентичності.

Особистісний вимір професійної ідентичності тісно пов'язаний із готовністю до командної роботи в системі інклюзивної освіти. У методичних рекомендаціях А. Каплієнко підкреслено значення педагогічної підготовки вчителя-логопеда до міжпрофесійної взаємодії, що включає розвиток відповідальності, толерантності, здатності до компромісу та рефлексії [3]. Такий підхід дозволяє розглядати професійну ідентичність не як індивідуалістичну характеристику, а як результат включення особистості у професійну спільноту та прийняття її ціннісних орієнтирів.

Компетентнісний підхід до підготовки сурдопедагогічних кадрів, представлений у працях С. Кульбиди, акцентує увагу на необхідності формування у майбутніх фахівців стійкої мотивації до професійного самовдосконалення, що є складником їхньої професійної ідентичності [4]. Авторка підкреслює, що ефективність професійної діяльності значною мірою залежить від рівня усвідомлення педагогом власної місії та соціальної відповідальності. Таким чином, формування професійної ідентичності передбачає інтеграцію ціннісно-сміслових орієнтацій у структуру особистості майбутнього спеціального педагога.

Когнітивно-компетентнісний компонент готовності до командної взаємодії, проаналізований З. Ленів, відображає здатність фахівця до усвідомленого застосування знань у практичній діяльності та критичного осмислення власного професійного досвіду [5]. Розвиток цього компонента сприяє формуванню професійної самосвідомості, що є ядром професійної ідентичності. Водночас формування професійної ідентичності неможливе без розвитку рефлексивних умінь, які забезпечують здатність майбутнього педагога аналізувати власні дії, оцінювати їхню ефективність і прогнозувати результати.

У дисертаційному дослідженні І. Малишевської обґрунтовано системний характер підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в інклюзивному середовищі, що передбачає формування інтегративної готовності до професійної діяльності [6]. У межах такого підходу професійна ідентичність розглядається як результат взаємодії особистісних якостей, професійних знань і практичного досвіду. Особлива увага приділяється розвитку емпатії, толерантності та стресостійкості як характеристик, що забезпечують ефективність корекційно-педагогічної взаємодії.

О. Мартинчук у своїх наукових розвідках підкреслює значення формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців зі спеціальної освіти як основи їхньої професійної ідентичності [7]. Авторка наголошує, що професійна самосвідомість включає усвідомлення власних можливостей, цінностей, професійних ролей і відповідальності, що забезпечує цілісність професійного «Я»-образу. Формування такого образу відбувається в процесі навчальної та практичної діяльності, коли майбутній педагог співвідносить власні очікування з реаліями професійного середовища.

Важливу роль у становленні професійної ідентичності відіграє рефлексивно-оцінна складова підготовки майбутніх логопедів, досліджена Н. Пахомовою [8]. Авторка зазначає, що розвиток здатності до самоаналізу й самокорекції сприяє формуванню адекватної професійної самооцінки, що є передумовою професійного зростання. Рефлексія дозволяє майбутньому спеціальному педагогу усвідомлювати власні сильні та слабкі сторони, визначати напрями самовдосконалення та формувати стійку професійну позицію.

Разом із тим О. Проскурняк звертає увагу на необхідність удосконалення змісту підготовки спеціальних педагогів з урахуванням сучасних вимог до їхньої професійної діяльності [9]. Авторка підкреслює, що формування професійної ідентичності має здійснюватися на засадах інтеграції теоретичної, практичної та особистісної підготовки. Такий підхід сприятиме подоланню розриву між знаннями, набутими у закладі вищої освіти, та реальними викликами професійної діяльності.

Отже, особистісний вимір формування професійної ідентичності майбутнього спеціального педагога охоплює систему ціннісних орієнтацій, мотиваційних установок, рефлексивних умінь і професійно значущих якостей, що забезпечують готовність до ефективної діяльності в умовах спеціальної та інклюзивної освіти. Визначальними чинниками

цього процесу є розвиток професійної самосвідомості, емпатії, комунікативної компетентності, здатності до командної взаємодії та стійкої мотивації до саморозвитку. Формування професійної ідентичності відбувається в процесі інтеграції навчальної, практичної та науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти, що створює умови для осмислення ними власної професійної ролі.

Ефективність цього процесу значною мірою залежить від організації освітнього середовища закладу вищої освіти, яке має забезпечувати можливості для рефлексії, професійного самовизначення та творчої самореалізації студентів. Застосування інтерактивних методів навчання, тренінгових технологій, супервізії та наставництва сприяє формуванню внутрішньої професійної позиції майбутнього спеціального педагога. Водночас важливим є створення умов для розвитку емоційної стійкості та профілактики професійного вигорання, що безпосередньо пов'язано зі стабільністю професійної ідентичності.

Таким чином, професійна ідентичність майбутнього спеціального педагога постає як багатовимірне утворення, що інтегрує особистісні та професійні характеристики, відображає рівень усвідомлення власної місії та готовність до відповідальної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Її формування потребує системного підходу, що передбачає узгодженість змісту, форм і методів професійної підготовки з особистісними потребами та цінностями здобувачів освіти. Реалізація такого підходу забезпечить становлення професійно зрілої особистості спеціального педагога, здатного до ефективної корекційно-розвиткової роботи та постійного професійного самовдосконалення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз теоретичних і практичних джерел засвідчує, що професійна ідентичність майбутнього спеціального педагога формується як комплекс особистісних, ціннісних та компетентнісних характеристик, що визначають ефективність його діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Основними складовими цього процесу є розвиток професійної самосвідомості, рефлексивних умінь, емпатії та комунікативної компетентності, що забезпечують готовність до міжпрофесійної взаємодії та відповідальної професійної діяльності.

Виявлено, що інтеграція навчальної, практичної та науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти є ключовим чинником становлення професійної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням методик розвитку особистісного виміру професійної підготовки спеціальних педагогів та впровадженням інноваційних освітніх технологій, що сприятимуть формуванню

стійкої професійної позиції. Крім того, доцільним є проведення емпіричних досліджень щодо впливу різних моделей командної взаємодії та тренінгових програм на рівень професійної ідентичності майбутніх фахівців спеціальної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вержиховська О. М. Особливості формування професійної компетентності корекційного педагога та логопеда. *Від науки – до практики* : науково-методичний альманах / за заг. ред. проф. І. В. Татяничкової. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. С. 28–30.
2. Дмитрієва О. І., Докучина Т. О. Розвиток комунікативної компетентності корекційних педагогів засобами тренінгу командної взаємодії. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2018. № 11.
3. Каплієнко А. І. Педагогічні основи підготовки вчителя-логопеда до командної взаємодії в системі інклюзивної освіти : методичні рекомендації. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. 44 с.
4. Кульбіда С. В. Компетентнісний підхід у підготовці сурдопедагогічних кадрів. *Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів* : зб. наук. праць за матеріалами І Міжнародній інтернет конференції (м. Умань, 26 жовтня 2017 р.). Умань : ФОП, 2017. С. 122–124.
5. Ленів З. П. Когнітивно-компетентнісний компонент готовності асистентів учителів до реалізації командної взаємодії в умовах інклюзії. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. Вип. 13. С. 110–122.
6. Малишевська І. А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки і психології імені М. Ярмаченка. Київ, 2018. 523 с.
7. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2019. 589 с.
8. Пахомова Н. Г. Стан сформованості рефлексивно-оцінної складової інтегративної професійної підготовки майбутніх логопедів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Вип. V. В 2-х т., том 2. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. 408 с. С. 218–227.
9. Проскурняк О. До проблеми підготовки корекційних педагогів до професійної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка / редкол.: А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. № 4 (58). С. 408–415.

Соколова Г. Б., Форостян О. І., Начинова О. В.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.04.2026

